

УДК 061.27:338.432

Шпикуляк О.Г., к.е.н., старший науковий співробітник,
завідувач відділу Національного наукового центру
«Інститут аграрної економіки»

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУТІВ РИНКУ В АГРАРНІЙ СФЕРІ

Розкрито особливості й проблеми формування інститутів ринку в аграрній сфері.

Ключові слова: ринок, інститути, інституції, регулювання, інституціоналізм.

The features and problems of forming market institutions in the agricultural sector.

Key words: market institutions, institutions, regulation and institutionalism.

Раскрыты особенности и проблемы формирования институтов рынка в аграрной сфере.

Ключевые слова: рынок, институты, институции, регулирование, институционализм.

Інституційне забезпечення й створення інституціональних умов розбудови ринкової системи в аграрній сфері все ще залишається проблемним аспектом державної аграрної політики в Україні. Донині в науці й суспільстві точаться дискусії з приводу необхідності й шляхів активізації соціально-економічних перетворень на селі у напрямі завершення процесу формування як базисних, так і похідних інститутів ринку.

Фундаментальність питання очевидна, адже незавершеність ринкових перетворень в аграрній сфері, є головною перешкодою для створення конкурентоспроможного, інвестиційно-привабливого, інноваційного сільськогосподарського виробництва з стійкими передумовами постіндустріалізації*. Проте розглядати проблему ринкових перетворень, на нашу думку, слід зокрема у контексті інституціональної методології, тобто із застосуванням еволюційного підходу до аналізу процесів і явищ, але з поправкою на системність.

Україна, на шляху розбудови ринкових відносин в аграрній сфері економіки, зіткнулася з проблемами інституціонального характеру: 1) повільною адаптацією ринкових інституцій та інститутів до умов

* Маємо на увазі постіндустріальну модель в основі якої економічні відносини інноваційного типу, базовані на знаннях та інформації.

вітчизняної системи агрогосподарювання; 2) незадовільною модифікацією старих і формування ринкових інститутів; 3) неузгодженістю системи регулювання аграрного ринку, інституцій та інститутів із традиційними економічними відносинами; 4) відсутністю комплексного бачення концептуальних засад інституціонального забезпечення розвитку й регулювання аграрного ринку. Саме тому розвиток інститутів та інституцій в Україні слід розглядати як фундаментальну проблему, розв'язання якої сприятиме ефективному функціонуванню аграрного ринку [1].

Висвітлення проблеми формування інститутів ринкової системи в аграрній сфері національної економіки, базується на деяких методологічних положеннях і концептуальних висновках інших дослідників.

Розпочнемо з прив'язки до інституціональної теорії, у контексті положень якої розглядається проблема. Інституціоналізм, інституціональна економічна теорія, сформувалися як продукт міждисциплінарного синтезу, поєднавши аспекти філософії, економіки, соціології, політичних і правових наук. Консолідація положень вищезгаданих наук у єдиний напрям наукової думки відбувається із застосуванням концепцій еволюційності відносин, взаємодії предметів, явищ, організацій, індивідів. Представники інституціоналізму Т. Веблен, Дж. Коммонс, Р. Коуз, Д. Норт, Д. Ходжсон, вважають, що взаємодії в економіці відбуваються за певними правилами, нормами, традиціями, звичаями, які у формі інститутів забезпечують відповідні регуляції.

Адаптивність інституціоналізму до прикладних проблем соціуму очевидна. Інституціональна методологія, прямо чи опосередковано, застосовується сьогодні при дослідженні ринкових перетворень загальноекономічного плану такими науковцями як А.А. Чухно, В.М. Геєць, В.О. Точилін, Т.О. Осташко, О.В. Носова. Галузевий, аграрний аспект проблеми, знаходить відображення у працях П.Т. Саблука, М.Й. Маліка, В.В. Юрчишина, О.О. Мороз, П.М. Макаренка, Ю.М. Лопатинського та ін.

Ці та інші науковці акцентують увагу на тому, що для формування в Україні конкурентоспроможної економіки, господарської системи в аграрній сфері, необхідно завершити створення інститутів ринку та забезпечити їх функціонування, на засадах досвіду передових інноваційних економік.

Інституціональна наука долучилася до економічних теорій як аспект, дотичний до розв'язання економіко-соціальних проблем суспільства постіндустріального типу. Проте проблема залишається і на наше переконання, її потрібно досліджувати у контексті обґрунтування ролі економічних інституцій у розвитку ринку. Підтвердженням цього є висновок Олівера Е. Вільямсона про те, що "царина економічних досліджень розширилася, її контакти з теорією права, соціологією та політологією є численними, їх кількість дедалі зростає" [2]. Дійсно, теорія організацій увібрала загальновідомі аспекти таких наук, як соціологія, економіка, політологія, психологія тощо. Таким чином, ми погоджуємося з тим, що інституціональна методологія має відігравати важливу роль, наприклад, у розвитку аграрного ринку, але дана ідея поки що не знаходить достатнього розуміння, зокрема щодо практики використання. Важко точно сказати, хто основоположник засад викладу сутності категорії "інституція", але науковий пошук вимагає консолідації уваги на найбільш значимих для об'єкта дослідження теоретичних і методичних питаннях, лише тоді досягається результат [3, 4]. Як зазначав У.Х. Гамільтон, "інституціональна економіка" сама по собі задовольняє попит на узагальнений опис економічного порядку. Вона претендує на опис природи і рамок порядку, який має місце серед економічних феноменів, або тих явищ, які охоплюють зв'язок промислової діяльності та людського благополуччя. Майбутнє інституціональної теорії невизначене, але вижити їй дасть змогу теорія економічного порядку, яка буде життєздатною, правильною й такою, що має пряме відношення до проблеми свого часу [5]. На наше ж переконання, інституціональна теорія досліджує відносини між людьми і системою їх життєдіяльності, але в основу цього покладено еволюційне начало, атрибути взаємодії індивідів у системі координат, яку ми іменуємо інституціями та інститутами [3].

Нині в національній економічній теорії немає мабуть чіткого розуміння і розмежування понять "інститут" та "інституція", що відкриває широке поле для досліджень. Вважаємо, що інституції є правилами, а інститути – утвореннями, які структурують економічну взаємодію агентів ринку [6, 7, 8]. Саме інституційний "грунт" є фундаментальним стимулом соціального й економічного поступу. Проте недостатність розроблення теоретико-методологічних підходів щодо формування ефективних, адекватних розв'язанню проблем

вітчизняного аграрного ринку інституцій свідчить про об'єктивну необхідність проведення досліджень інституціонального забезпечення.

Досліджуючи розвиток ринку та його інституціональну структуру, потрібно усвідомити і розуміти, що нинішні зміни зумовлені еволюційністю системи ринкових відносин, а головне – закономірностями суспільно-економічного буття. Тому трансформація аграрної економіки в частині розбудови ринкового механізму включає зміни інституцій та інститутів. В цьому суть еволюційності процесу, який продукує подальшу інституціоналізацію агроекономічної системи до ринкових умов з набуттям усіх необхідних атрибутів (ринок землі, ефективна інфраструктура, партнерські організації підприємців тощо).

Створення системи ефективних інститутів ринку в аграрній сфері економіки передбачає модифікацію, запозичення і трансплантацію норм, традицій, установок, організацій до умов національного аграрного соціуму. Зазначені процеси називаються інституціоналізацією. Проте даний процес не завершено, сформований лише загальний інституціональний каркас ринку, а організаційно-економічний механізм взаємодії інститутів не набув ознак ринковості.

Сьогодні мають місце різні позиції щодо оцінок стану вирішення піднятої проблеми, але інституціональні умови здійснення аграрної реформи виявилися визначальними у формуванні ринкових інститутів (табл.).

Розвиток інститутів аграрного ринку неможливо забезпечити без системної інституціональної модернізації відносин на селі. Вважаємо, що будь-які зміни, ініційовані державою, владними структурами, є інституціональними за природою.

Аграрна реформа, яка продовжується в Україні й спрямована на підвищення ефективності аграрного ринку, є проявом фундаментальних інституціональних змін. Проте першочергової модернізації й функціонального удосконалення потребують такі інститути, як власність, регулювання ринку та підтримка виробників, організація і розміщення виробництва, контракція та договірні відносини, ціноутворення й інфраструктура, землеробство та землекористування. Важливим залишається поліпшення техніко-технологічних характеристик виробничої й обслуговуючої підсистем,

що дасть змогу знизити рівень трансакційних витрат. Складовою державної політики у цьому напрямі повинно стати забезпечення високої культури відносин з укладення-виконання контрактів і захисту прав власності. Це базові інституціональні орієнтири для учасників аграрного ринку, які формують базис їхньої поведінки та політику регулювання.

Таблиця
Інституціональне забезпечення розвитку аграрної економіки і ринку в умовах трансформацій господарської системи України

Інституціональна підсистема	Напрями розбудови інституціональної підсистеми	Наукове втілення в інституціях та інститутах економіки ринку	Втілення у практику побудови інституцій та інститутів ринкової економіки	Ефективність запровадження інституцій та інститутів і проблеми їх сприйняття	Стратегічні напрями інституціональної модернізації розвитку аграрної економіки
Формування економічної платформи аграрної реформи	Визначення власника: землі, майна, праці Побудова на основі власності виробничих відносин Формування організаційно-правових структур ринкового типу Створення інфраструктури ринку	Достатнє	Не завершено	Незадовільна	Формування ринку землі
Побудова ринкового за змістом економічного механізму	Формування цінового механізму Створення сприятливої фінансової та кредитної системи Забезпечення стимулюючої податкової політики Побудова адекватної ринковій економіці цінової політики	Достатнє	Не завершено	Не завершено	Капіталізація землі

Продовженн табл. 1

Наповнення новим змістом конструкційної схеми економічної реформи	Впровадження ресурсо- та енергозберігаючих технологій Інтенсифікація та розв'язання проблеми матеріально-технічного постачання Кооперація, спеціалізація та інтеграція виробництва	Задовільне	Не завершено	Незадовільна	Інноваційний розвиток
	Інформатизація та комп'ютеризація виробництва Кадрове забезпечення розв'язання соціальних проблем				
Законодавче забезпечення здійснення аграрної реформи	Прийняття законодавчих актів загального призначення (рамкового змісту) по основних параметрах проведення реформ і економічної діяльності Те ж, розвиток рамкових законів	Незадовільне	Не завершено	Незадовільна	Становлення конкурентоспроможного виробництва і регульованого аграрного ринку

*Сформовано на основі досліджень науковців ННЦ «Інститут аграрної економіки» УААН і доповнено автором.

У забезпеченні розвитку інститутів аграрного ринку держава повинна враховувати: рівень соціально-економічного розвитку села; законодавчі норми; норми ментальності; рівень трансакційних витрат; особливості розподілу інформації між учасниками ринкового процесу; засади міжсекторного партнерства (можливості кластеризації).

Для забезпечення прискореного розвитку, за певних умов, інститути можуть бути запозичені в іншому інституціональному середовищі. Проте такі інститути (трансплантовані) не завжди

приживаються, що впливає з практики аграрних перетворень. Для запобігання дисфункціональності запозичених інститутів держава повинна керуватися вимогами середовища, в яке вони трансплантуються. Розвиток інститутів має спрямовуватися на розв'язання проблем ефективності аграрного бізнесу, дотримання прав і контрактних відносин, підвищення рівня соціально-економічного розвитку села.

Список використаних джерел:

1. Шпикуляк О.Г. Інституції у розвитку та регулюванні аграрного ринку: теорія, методологія і організація – Автореф. дис...докт. екон. наук. – К.: ННЦ «ІАЕ» УААН, 2010. – 36 с.
2. Вільямсон Олівер Е. Економічні інституції капіталізму: фірми, маркетинг, укладання контрактів / Олівер Е. Вільямсон – К. : АртЕк, 2001. – 472 с.
3. Шпикуляк О.Г. Інституції аграрного ринку / Шпикуляк О.Г.– К.: ННЦ «ІАЕ» УААН, 2009. – 480 с.
4. Формування і розвиток ринку зерна в Україні / [Шпикуляк О.Г., Воскобійник Ю.П., Саблук Р.П., Овсянніков О.В.]. – К. : ННЦ "ІАЕ", 2008. – 190 с.
5. Гамильтон У. Х. Институциональный подход к экономической теории [Электронный ресурс] / Гамильтон У. Х. // Экономический вестник Ростов. госуд. ун-та. – 2007. – Т. 5. № 2. – С. 110–117. – Режим доступа : <http://www.ecsocman.edu.ru>.
6. Шпикуляк О. Г. Інститут витрат в економічній теорії і практиці господарювання: зб. наук. праць // Економічні науки «Серія економічна теорія та економічна історія». – 2008. – Вип. 5(19), Ч. 2. – С. 323-332.
7. Шпикуляк О. Г. Інституціональні особливості розвитку підприємництва та соціального капіталу в аграрній сфері / О. Г. Шпикуляк // Агросвіт. – 2008 № 11. – С. 4-10.
8. Шпикуляк О. Г. Функціонування аграрного ринку в умовах глобалізації економіки / [Саблук П. Т., Білорус О. Г., Кваша С. М. та ін.]. – К. : ННЦ ІАЕ, 2009. – 56 с.